

HOSPITALS I CASES DE CARITAT A LA MARINA ALTA: L'HOSPITAL DE SANT MARTÍ, BISBE, DE TEULADA (S. XVI-XIX).

Joan Ivars Cervera

UNED. Dènia

RESUM: Diferència conceptual entre l'hospital medieval i l'actual. Orígens de la institució hospitalària a l'alta Edat Mitjana. Les grans etapes de les fundacions hospitalàries. Els primers hospitals valencians. Els hospitals de la Marina Alta: del segle XIII als temps actuals. La pobresa a Teulada, Benissa i Calp. L'Hospital de Sant Martí de Teulada: primers temps, administració civil i religiosa, aspectes econòmics. Usuaris de l'hospital. Últims temps de la institució. Altres fundacions hospitalàries posteriors a Teulada fins a l'actualitat.

PARAULES CLAU: Hospital medieval, cases de caritat, la Marina Alta, pobresa, hospital de sant Martí, Teulada, Dènia, Pego, Benissa, Calp, Xàbia, Ondara, Murla.

De l'hospital medieval a l'hospital actual

Abans d'endinsar-nos en la temàtica dels hospitals o cases de caritat en temps medievals i moderns a la Marina Alta cal tenir present el concepte que aleshores es tenia del terme *hospital*. Seguint Mª Rosa Terés (TERÉS, 2002: 27-28), s'ha d'entendre que « l'hospital medieval sovint ha estat presentat com una institució limitada a la pràctica de la caritat cristiana envers pobres, pelegrins, malalts, nens orfes, desvalguts, etc., però no com un lloc de curació ». El nordamericà Paul Starr considera que des dels seus orígens i fins a les societats preindustrials els hospitals van ser primordialment centres religiosos i caritatius, i no establiments destinats a la guarició de malalts (citat per TERÉS: *ibidem*). També Agustí Rubio ressaltava el caràcter religiós de l'hospital medieval:

Como es bien sabido, el hospital de la Edad Media cumplía una misión fundamentalmente caritativa; en él recibían gratuitamente

alimento, vestido, albergue y atención médica las personas sin recursos, en aquellos momentos en que su pobreza adquiriría los perfiles más dramáticos, esto es, cuando la enfermedad les impedía desempeñar el trabajo diario y, en consecuencia, les privaba de medios para la subsistencia (RUBIO, 1981: 17).

Aquest concepte d'hospital contrasta amb el que als nostres dies tenim d'un lloc d'assistència sanitària i tractament dels malalts, no necessàriament per a gent desvalguda i desprotegida, sinó per a tota la població en general. Una altra denominació per a aquests centres en temps pretèrits era el de « casa de caritat ». Altres centres medievals que oferien acolliment a la gent més necessitada eren els hospicis, albergs, llebroseries, confraries, cases d'apostatats, llatzarets, etc., alguns dels quals estaven especialitzats en diverses malalties.

Els precedents medievals

Tot i que a l'època clàssica greco-llatina hi havia establiments que proporcionaven certs tractaments al malalts, com els *valetudinaria* romans, els temples d'Asclepi (*asclepieia*), o els consultoris dels metges (*iatreia*), s'ha de buscar el origen dels serveis hospitalaris en l'imperi bizantí, on a mitjans del segle IV a. C. naix aquest tipus de centre especialitzat en l'atenció als pobres i malalts (GONZÁLEZ: 37, 56).

També al món islàmic hi hagué, a imitació dels hospitals bizantins, fundacions hospitalàries, i així ja es té notícia que al segle X hi havia almenys sis hospitals a Bagdad distribuïts per tota la ciutat (GIRÓN: 117).

A l'occident europeu, hi ha un llarg període (segles VI-XI) en què van apareixent diverses fundacions hospitalàries amb funcions d'albergs per a transeünts i pelegrins i per a pobres de solemnitat. Aquestes institucions eren fundacions eclesiaístiques o bé dels reis, nobles o dels ordes monàstics que situaven els seus centres a les zones rurals (GONZÁLEZ : 85).

Les grans etapes de la història dels hospitals

Mercè Gallent ha estat la investigadora més important a les terres valencianes que ha dedicat gran part dels seus treballs al coneixement, funcionament, repercussió social, institucional i econòmica dels principals hospitals de la ciutat de València. En una de les seues obres (GALLEN, 1996: 185 i ss.), i seguint altres autors com M. Grmek, assenyala quatre grans èpoques en la creació dels hospitals medievals, des de la fundació d'aquestes institucions per ordes monàstics al segle XII fins a un última etapa, ja als segles XV-XVI, en què el procés secularitzador de les fundacions s'ha consolidat: de les ordes religioses s'ha passat a les fundacions de la noblesa, de destacats burgesos o dels consells de les ciutats i viles. Aquest panorama, tot i que s'aplica a les grans ciutats

o viles amb bastant pes demogràfic, també s'ha de tenir en compte en les fundacions hospitalàries dels pobles de la Marina Alta, on no hi hagué en èpoques antigues cap nucli amb gran pes demogràfic.

Els primer hospitals valencians

Al regne de València ja des d'un principi, al segle XIII, es funden hospitals seguint el model d'hospital « cristià » vigent aleshores a Europa: edificis no massa grans regits per ordes religiosos o, en alguns casos, per governs municipals. S'hi dispensaven diverses assistències (acollida de pelegrins, atenció als pobres malalts, etc.) i disposaven de llits; quan l'hospital era ja important tenia també capella i cementiri propis. Moltes viles van tenir el seu hospital, sobretot a l'edat Moderna, però les baixes rendes de què disposaven originaren una ràpida decadència i la seua desaparició (RUBIO, 1992: 432-433). Encara Pascual Madoz (MADOZ, 1850: passim) assenyala que a mitjans segle XIX hi havia a terres valencianes 34 centres hospitalaris.

Hospitals antics valencians són l'Hospital dels Beguins (s. XIV), els Hospitals d'en Bou o l'Hospital de Pelegrins, de València, o l'Hospital municipal de Xàtiva (fundat al segle XIII), o els hospitals de Sant Antoni o Sant Joan Baptista d'Alacant, tots d'antiga fundació (s. XIV). Un hospital molt significatiu va ser el « Ignoscents, folls e orats », especialitzat en atendre malalts mentals, fundat a València a 1409 (RUBIO: *ibídem*).

Hospitals i cases de caritat de la Marina Alta

El terme més antic per a les institucions hospitalàries és el d'*hospital* (paraula amb quasi la mateixa significació que té en llatí l'adjectiu *hospitalis*, en el sentit d' «hoste», «acollit») i així apareix fins als temps actuals (als nostres dies, però, amb una altra significació, com ja hem comentat abans); també apareix la denominació de « casa de caritat » en documentació del segle XIX i del segle XX; així a Dénia, en la relació de l'estat de pobles dels anys 1827, 1828 i 1829, apareixen les dues denominacions¹.

A les terres de la Marina Alta hi hagué, almenys que tinguem notícia, un antic hospital, a l'aleshores vila de Dénia. Tot i que no coneixem el moment de la seua fundació, és molt probable que ja al segle XIII hi hagués una d'aquestes institucions, segons es desprén d'un document de 1275 en què se cita certa possessió de l'hospital: *et affrontat dicta hereditas cum honore que fuit hospitalis*².... D'aquest antic hospital sols tenim aquesta referència del segle XIII; posteriorment es pot seguir la presència d'aquest centre al « Llibre de Consell » municipal i altres fonts documentals, a partir del segle XV: « un alberch, afronta ab la plaça, ab lo spital³ ». El primer edifici que coneixem estava situat al Raval de Dénia, fitant amb l'ermita de Sant Roc, on posteriorment s'erigiria l'església parroquial de l'Assumpció. Cal recordar que als primers segles després de la Conquesta cristiana al segle XIII, l'església parroquial de Dénia estava a la Vila

¹ AMD, Arxiu Governació 11/4, 5, 6, 7.

² A.C.A., Reg. 20, fol. 328.

³ AMD, L. Terres 317, 51

Antic hospital de Dénia. (Arxiu Municipal de Dénia. Fons Gràfic)

Vella, dalt del tossal del castell. L'administració de l'hospital era municipal i el Consell de la Vila, després Ciutat, s'encarregava de controlar el seu funcionament.

Roc Chabàs (CHABÀS, 1886: 133) ja ens parla del nou edifici hospitalari denier el mateix any de la seua inauguració, situat al carrer que encara hui s'anomena «de l'Hospital»: *Dia 31. 1846 entra el primer enfermo en el nuevo hospital municipal*. Posteriorment va seguir funcionant fins a mitjan segle XX, quan ja comencen a canviar les infraestructures sanitàries dels nostre pobles i ciutats, i molts d'aquests antics hospitals es reconverteixen en «asils o residències» per a gent major.

A Dénia aquesta institució antiga esdevingué a mitjans segle XX la «Residència de Santa Llúcia», encara en funcionament.

Cal esmentar també que P. Madoz ens cita una casa de caritat, «Casa llamada de Vives» a Dénia a mitjans segle XIX (MADOZ: 76).

No massa lluny de Dénia, Gandia disposà d'un centre hospitalari, l'Hospital de Sant Marc, creat per a transeünts, malalts i pobres de la ciutat. Segons Vicent Olaso (OLASO, 1998: 13) la seua fundació és del segle XIII, encara que no aporta cap document que ho justifique; sí sembla que ja estava en funcionament a l'època d'Alfons d'Aragó, el Vell, duc de Gandia, i comte de Dénia, a finals del segle XIV. Aquesta institució s'ha perllongat a través dels temps fins a mitjans segle XX. Actualment, aquest edifici, convenientment restaurat, és la seu del Museu Arqueològic gandià.

A banda de Dénia, diversos pobles de la comarca disposaren d'aquest tipus d'establiment hospitalari en diferents èpoques. Cal, però, distingir entre les poblacions de la Marina Alta de cristians vells (Dénia, Xàbia, Pego, Teulada, Benissa i Calp), els de població mixta (Murla i Ondara) i els de majoria morisca abans de 1609, que eren la resta de la comarca. Atenent a aquesta consideració, detectem que tots els pobles de cristians

vells i els de població mixta van tenir institucions hospitalàries (d'alguns de les quals tenim constància del seu funcionament als segles XIV o XVI). Dels pobles que havien sigut de moriscos sols alguns posseïren hospitals a partir del segle XVII, sempre després de la repoblació cristiana posterior a l'expulsió. Res no sabem d'aquestos pobles mentre els moriscos vivien a aquestes poblacions, tema del qual no tenim cap notícia d'altres zones del regne de València o d'altres regnes hispànics. És molt probable que en èpoques anteriors a la conquesta del segle XIII les ciutats més grans disposaren d'aquest servei, com ja hem comentat per a altres zones del domini islàmic, però fins ara no hem esbrinat cap notícia al respecte.

Hem de parlar en primer lloc de Pego, població de la qual tenim bastants notícies sobre el seu hospital («per a pobres, malalts, bordets i pelegrins») (MARTÍNEZ, 1981: 37). No sabem amb exactitud quan tingué lloc la seua fundació però sí que estava en ple funcionament a l'any 1534, segons el «Llibre de l'Hospital», existent a l'arxiu de la Parròquia

Asil-Hospital "Cholbi" Foto de 1923. (ESPINÓS-POLO: 58)

de l'Assumpció (MARTÍNEZ, 1981:15); la seua fundació degué ser per alguna confraria o orde religiós, ja que segons el llibre abans esmentat, s'hi registren les visites d'amortització a què estan subjectes aquestes institucions. Coneixem amb bastant detall el seu funcionament: partides d'ingressos i despeses, funcionaris i persones encarregades de la institució, etc. Durant aquests primers temps l'administració de l'hospital, que estava situat al lloc on segles després s'erigiria la capella de l'Ecce Homo, estava vinculada primer amb la confraria de la Verge Maria i després amb la Confraria de la Sang. Igual que en altres pobles, aquesta institució desembocà en un asil, el de Sant Joan de Déu, fundat l'any 1890, en el mateix edifici on uns anys més tard (1910) es fundaria el col·legi de la Immaculada, regentats per les Monges Franciscanes (MARTÍNEZ, 1981: 102).

Aquest hospital apareix citat a l'*Atlante Español*, obra publicada al segle XVIII (ESPINALT, B., 1786: 222).

De Xàbia coneixem la notícia que Godofredo Cruañes ens

Antic hospital de Benissa (s. XVIII). (CARDONA, 2002: 43)

proporciona sobre la fundació de l'hospital xabienc : *Día 18 de mayo 1502. D. Diego de Sandoval, Marqués de Dénia y señor de esta villa, manda construir una casa-hospital en la calle de Abajo de la Villa de*

Jávea, cuyo hospital se ensanchó más tarde por la donación que le hizo Antonio Cruañes de una casa que tenía, lindante con dicho hospital. (A. M.) . Segons aquest autor, la notícia havia estat extreta de l'arxiu municipal xabienc (CRUAÑES, 1925: 21). També a l'obra d'ESPINALT, B. (1786: 215) se'ns parla de la seua existència. Aquesta institució continuaria fins que a finals del segle XIX, el xabienc Carlos Cholbi Bañuls disposa a 1893 en el seu testament la fundació de l'hospital de San Bartolomé «para albergar pobres enfermos y desvalidos» (ESPINÓS-POLO, 1985: 58). Posteriorment aquest hospital va rebre les donacions del seu germà Cristóbal i vingué a denominar-se «Asilo Hermanos Cholbi». Actualment encara està en funcionament.

Les notícies que tenim sobre el primitiu hospital de Benissa són molt escasses. En comentar l'investigador benissenc Joan Josep Cardona les circumstàncies del soterrar i disposicions testamentàries d'un veí d'aquella vila, aporta la notícia que aquest benisser deixà en caritat unes certes quantitats per a l'hospital de la vila a l'any 1634 (CARDONA, 2006: 48). Tot i que aquesta és la notícia més antiga que tenim sobre l'esmentat hospital, és més que probable que la seua fundació fóra molt anterior atenent a la importància de la vila de Benissa en el context comarcal. Disposem d'altres notícies posteriors com la construcció de l'edifici del nou hospital en el temps en què era rector de la parròquia Joan Baptista Orts (1753-1778), dades aquestes i altres que aporta J. J. Cardona en una publicació sobre la parròquia de Benissa (CARDONA, 2002: 33-42). Com ocorria en els casos de Xàbia i Pego, a l'Atlante español també se cita aquest hospital (ESPINALT, 1786: 239).

A l'any 1917, i per deixa testamentària de Dolores Piera Torres-Orduña, es funda l'«Asilo de Nuestra Señora de los Dolores, San Joaquín y Santa Ana» per als pobres de la vila de Benissa, institució que continua encara als nostres dies, després de canviar d'ubicació i amb la denominació de «residència» (CARDONA, 2002: 124-125).

Menys encara són les cites documentals sobre l'hospital de la vila de Calp. A un plànol sobre aquesta població que va dissenyar l'enginyer Carlos Desnaux⁴ a 1746 apareix en la llegenda «Hospital para pobres», al carrer que després portaria aquesta denominació fins a mitjans del segle XX. Aquesta notícia la comenta també l'escriptor calpí Pedro Pastor (PASTOR, 1997: 107-108). El topònim urbà, però, amb el temps desaparegué i, amb ell, la referència urbana de la ubicació de l'hospital. Tampoc a la ja citada relació decimonònica de l'arxiu de Dénia ni al diccionari de Madoz hi ha notícia de cap hospital a la vila de Calp.

Entre els llocs de població mixta –cristians i moros – tenim dos casos diferents: a Ondara els moros eren majoria (90 cases) i els cristians representaven una quarta part de la població (30 cases) a 1404, segons el morabatí d'aquest mateix any (PATERNINA, 1989: 117-129). Per la seua banda a Murla, la xifra de musulmans era menor que la de

⁴ *Plano de la villa de Calpe*, A.G.S. M.P.I.D., XXV-88, Guerra Moderna, lligall 3720 (signatura facilitada per Josep Ivars Pérez).

cristians, tot i que la diferència no era massa gran; segons el cens de Caracena a 1609 hi havia 75 veïns cristians front a 55 moros (LAPEYRE, 1986 [1959]: 62).

Tenim algunes notícies del primitiu hospital d'Ondara i la seua evolució a èpoques posteriors⁵. Segons un document de principis del segle XV, citat per Jaume Richart (RICHART, 2001: 102), Bernat de Bonastre, senyor d'Ondara, va edificar el nou hospital entre 1372 i 1407: «Que Bernat de Bonastre feu construir de nou l'Espital del dit loch, al Spital comprà e après donà un tros de terra; los quals e tros de terra li costaren 1.500 sous, e molt més»⁶. Estava situat al carrer Hospital o Serra. Sembla que a partir de 1611, aquestos serveis d'atenció a pobres malalts i transeünts foren assumits pels frares mínims establits a Ondara a aquest any. Una altra notícia és la que ens dóna Bernat ESPINALT; segons aquest autor (1786: 209) a 1786 a Ondara hi havia un hospital de transeünts dedicad a la Santíssima Trinidad. Aquesta situació continuaria fins la desamortització de mitjans del segle XIX, temps en què l'Ajuntament d'Ondara se'n feu càrrec al mateix convent dels mínims franciscans ja exclaustrats⁷. D'aquest establiment no en donen notícies ni P. Madoz al seu diccionari ni al document que parla dels pobles del districte de Dénia, ja esmentat (vid. nota 1). Posteriorment, a 1929 es crea un patronat per tal de fundar l'«Asil-Hospital de la Mare de Déu de la Soletat»; aquesta institució estava primerament ubicada en els baixos de l'antic convent fins que a 1995 es va inaugurar l'actual edifici.

Sobre Murla Severino Giner dóna diverses notícies (GINER, 186: 187). Comenta que la seua fundació es degué produir entre 1587 i 1591 i mancava de rendes fixes, per la qual cosa depenia de la caritat dels veïns de Murla. Segons aquest autor, «este hospital, más bien hospicio, no parece que sirviera para los enfermos de Murla, sino mas bien para albergar a viejos o enfermos pobres que llegaran a la villa necesitados de asistencia caritativa (GINER: ibídem). El mateix autor afirma que aquesta finalitat per què fou fundat l'hospital es veu demostrada per haver albergat un morisc, posteriorment a l'expulsió, un francès i dos aragonesos, tots els quals moriren en aquest centre hospitalari. Res no sabem d'èpoques posteriors. Molt probablement duraria poc de temps per l'escassetesa de rendes; ni a l'*Estado General de la Población...*, ja citat de l'arxiu de Dénia (anys 1627-1829), ni al diccionari de Madoz de 1845-50 apareix esmentat.

Dels llocs que foren de moriscos sabem de tres poblacions que tingueren hospital: Xaló, Gata i Castell de Castells. Sobre Xaló coneixem que l'hospital va ser fundat arran de la deixa testamentària del xaloner Pere Font a l'any 1629, on s'especificava que la casa que deixava al testament «servís de spital y no per altra cosa» (MAS-NOGUERA, 2007: 77). No obstant aquesta documentació, P. Madoz (MADOZ, 1850: 379) assenyala que hi ha un *establecimiento de pobres fundado en 18 de setiembre de 1745 por don Francisco Armengol, con el objeto de dar*

⁵ Agraïm a Robert Miralles la informació que ens ha proporcionat sobre l'antic hospital d'Ondara i notícies corresponents a temps posteriors.

⁶ ARV, Litium, mà 7 fol. 19.

⁷ Segons informacions de Robert Miralles.

limosna a los que acreditasen serlo, cuya administración y dirección está a cargo del cura de la parr. en virtud de testamento fundacional; el total de sus ingresos es de 535 rs., prod. de fincas propias, y el de sus gastos 96 rs. y 14 mrs., invertidos 53 en honorarios del admin. y 43 con 14 en gastos generales. No sabem si es tracta d'una institució diferent a l'anterior o és la mateixa amb una refundació.

Sobre Gata i Castell de Castells tenim les notícies que ens aporta el ja moltes vegades citat P. Madoz. De Gata se'ns diu que hi ha *un hospital bastante capaz que sirve de albergue a los pobres forasteros transeúntes* (MADOZ, 1850: 361). També ha quedat algun rastre a la toponímia urbana de Gata, segons comenta J. Giner (GINER, 2010: 301): «Fins fa ben poc hi havia un xicotet cobert anomenat l'Hospitalet dins del Raval, on anaven els pobres a fer nit».

De Castell de Castells també Madoz ens dóna notícia (MADOZ, 1850: 221): *un hospital con su capilla*. I encara hui és viva la memòria entre la població l'existència en temps passats d'aquest centre.

A més de les fonts que hem esmentat sobre l'existència d'hospitals a la Marina Alta podem esbrinar també quins pobles tenien aquests establiments als anys 1827-1829, d'acord amb el document existent a l'Arxiu de Dénia abans esmentat (veg. nota 1). Segons aquesta font documental, hi havia al partit de Dénia entre els anys citats (unes vegades la notícia apareix referida a un o més anys) els següents pobles que tenien hospitals o cases de caritat:

Benissa, Callosa, Castell de Castells, Dénia, Finestrat, la Font d'En Carròs, Gandia (2, l'Hospital de Sant Marc i l'hospici), Gata, Oliva, Pego, Teulada, Xàbia i Xaló.

Posteriorment a aquestes dates ja no es registren noves fundacions d'hospitals o cases de caritat, exceptuant el cas de Pedreguer. Aquí, i per escriptura feta per Andreu Pons Barber el 3 de novembre de 1895, es dóna al poble i veïnat de Pedreguer un edifici i hort annex per tal que es destine a hospital, casa de caritat, llatzaret o quasevol ús semblant. L'edifici del que s'anomenarà «Asil de la Mª de Déu del Carme» es va construir l'any 1903 i es va inaugurar el 16 de juliol de 1917. Actualment encara està en funcionament amb la denominació de «residència» (COSTA-BALLESTER, GARCIA, 2009: 264-265).

La pobresa als pobles de Benissa, Teulada i Calp (segles XIV-XVII)

La fundació dels hospitals medievals i dels segles immediatament posteriors respon fonamentalment a l'existència d'una capa de la població pobra amb necessitats d'atenció vital i, com ja s'ha comentat, a la resposta d'actituds de caritat cap a aquesta gent desprotegida; per altra banda, també s'havia de donar atenció als transeünts o pelegrins indigents en trànsit per les distintes poblacions. La pobresa és una realitat al llarg

de totes les èpoques de la nostra història, però es poden entendre matisos en relació a la població pobra de les ciutats o de les zones rurals. Per a Mª Rosa Terés al llarg de l'edat Mitjana la pobresa, a més d'indigència, era sinònim de qualsevol situació de debilitat física, social o jurídica que afectés temporalment o permanent a l'individu (TERÉS, 2002: 35-36). Per la seua banda, Frantisek Graus (citat per TERÉS, 2002: 37) distingeix entre pobres urbans (que agrupa en tres grans col·lectius: marginats, assalariats, i escolars i clergues vagabunds) i pobres rurals, grup format per lladres, malalts, jornalers agrícoles i camperols, les terres dels quals eren insuficients per assegurar la subsistència dels propietaris i de la seva família.

Per a detectar l'existència de pobres als pobles de la Marina Alta ens hem fixat en alguns censos i veïnaris de Teulada, Benissa i Calp, tots pertanyents a una mateix senyoriu des del segle XIII, poblacions sobre les quals tenim més dades documentals. En algunes d'aquestes relacions de pobladors apareixen els pobres (nomenats a vegades « miserables » o « pobres de solemnitat») o viudes, tots els quals estan exempts de tributar per la seua situació d'indigència.

Ja a 1381 en el recompte de focs que es fa al comtat de Dénia⁸ per tal d'establir una contribució especial amb la finalitat de pagar el rescat del fill d'Alfons el Vell, comte de Dénia, presoner dels anglesos, se'ns dóna una relació nominal dels veïns o focs de cada lloc distribuïts per les rendes de cadascun. D'aquest recompte resulten les següents quantitats de pobres (en nombre de caps de família o cases):

Lloc	Població total	Població pobra
Benissa	56	5
Teulada	52	8
Calp	23	4
Moros de tot el terme	51	1

Per a l'any 1528, pocs anys després de la Guerra de la Germania, quan aquestos pobles i altres de la comarca van ser « multats » amb una composició per haver-se agermanat (CISCAR PALLARÉS-GARCIA CÁRCEL: 68-71), per a un total per als tres pobles de 282 veïns hi ha un nombre de 24 pobres, quasi un 10% de la població (IVARS, 1983: 43,44).

Per a 1570 per a un total de 300 cases, també per al conjunt de les tres poblacions, es dona una xifra de 7 cases de pobres (IVARS, 1983: 44, 45).

Al segle XVII els recomptes de veïns concreten més el nombre de pobres per a cada vila; aportem exemples d'alguns anys (IVARS, 1983: 47-51):

⁸ ARV, Varia, llibre 12. Vegeu també IVARS (1983).

Any 1611

Lloc	Total veïns	Total pobres
Benissa	170	34
Teulada	148	31
Calp	72	10

Any 1629

Benissa	231	27
Teulada	228	14
Calp	73	2

Any 1649

Benissa	188	¿19? ⁹
Teulada	188	63
Calp	66	15

Totes aquestes relacions dels veïnaris ens mostren que la pobresa és una constant al llarg dels segles i que sols alguna institució de caràcter públic, com ho són els hospitals, poden donar alguna solució al problema. En relació a la pobresa, Teulada està entre les poblacions més afectades en percentatge, especialment a 1649, molt probablement després de la pesta de 1647, quan va deixar desvalguda una gran quantitat de famílies.

Davant aquesta situació d'indigència ja secular, que creiem que seria general a pobles i ciutats, amb més o menys intensitat depenent d'èpoques i situacions, es feia necessària la fundació dels hospitals a les zones rurals, com ja venia succeint a totes les mitjanes i grans viles i ciutats. De la majoria de viles cristianes de la Marina Alta sols tenim notícies d'aquestes institucions almenys a partir del segle XVI. És el cas també de l'Hospital de Sant Martí, bisbe, de Teulada, que tot seguit exposem.

L'hospital de sant Martí, Bisbe, de Teulada: una institució entre civil i religiosa

És a mitjans del segle XVI quan creiem que va ser fundat aquest hospital teuladí. Ja n'hi havia alguns a la comarca (Dénia, Xàbia, Ondara, Pego, i possiblement altres) i, com ja hem vist, la vila ja tenia necessitat d'aquest servei. Sense que ho puguem afirmar del tot, pensem que la seua fundació degué ser per voluntat del Consell de la vila o d'algun veí o veïns que van deixar part del seus bens per a aquesta finalitat. Així almenys és el que podem afirmar per la clàusula testamentària del veí de Teulada Bernat Llobell, el qual a 1555 feia una donació pecuniària per a la construcció de l'hospital: «Item do e leix a la fàbrica e obra del hospital de dita vila de Teulada per obs de obrar

⁹ Encara que el document no especifica aquesta quantitat, al total de veïns hi ha una xifra de 19 no pagadors, que suposem seran pobres.

aquell deu lliures moneda real de València¹⁰...» . Aquesta i altres deixes deurien ser el germen fundacional de l'hospital.

L'advocació sota la qual s'emparava la institució fou la de sant Martí, Bisbe de Tours, molt popular durant l'edat Mitjana, amb un imaginari especialment lligat al moment en què el sant a cavall comparteix la capa amb un pobre despullat, escena que es difondria molt per tota Europa. A València hi ha la famosa església de sant Martí i Sant Antoni, de fundació immediatament posterior a la conquesta al segle XIII, que conserva una escultura del finals del segle XV, atribuïda a Pieter de Beckere. A Teulada existí un plafó ceràmic a la façana de la casa on estigué ubicat aquest hospital amb aquesta representació característica, destruïda durant la Guerra Civil, i que després, a 1998, va ser reposada amb una reproducció de la imatge del sant i del pobre, del pintor gòtic valencià Gonçal Peris, en record d'aquest edifici i institució desapareguts.

Estava situat l'hospital al carrer d'Avall, no massa lluny del Portal de Baix, per on s'accedia a la vila des del camí dels Traginers, principal via que posava en comunicació Teulada amb Benissa i Calp. Per les espatles, l'edifici tocava amb la muralla sud de la població; pocs anys després d'aquesta fundació, cap a 1580, començaria l'ampliació del perímetre emmurallat, el reforçament de les antigues muralles i l'erecció d'altres noves, així com la construcció de la nova església-fortalesa de Santa Caterina, obres aquestes que durarien fins a 1614 (IVARS C.- IVARS-P. (1988): passim). Ens trobem, per tant, davant d'uns temps d'expansió urbana que afavorirà el naixement i la posada en marxa d'aquesta institució.

La presència de l'hospital al carrer d'Avall va deixar alguna empremta en la toponímia local. Tot i que sempre el nom tradicional del carrer (conegut com *Avall*) s'ha imposat per damunt d'altres denominacions, alguns documents ens parlen de la « calle San Martín¹¹» o de l' «esquina de San Martín »¹². Actualment no en queda cap rastre d'aquestes antigues denominacions.

Sembla que l'administració de l'hospital en els primers segles va ser mixta, entre el rector de la parròquia de Santa Caterina de Teulada i dos jurats del consell municipal de la vila. Aquesta i altres notícies les podem seguir per dos expedients del segle XVIII, sobre la *Visita de Amortización y Sello* realitzades als anys 1764 i 1788, documents que ens aporten diversa informació de l'hospital de temps anteriors¹³. Així a 1764, els administradors eren el rector Antonio Salvador i els regidors Antonio Vallés i Francisco Vallés¹⁴. Això on obstant, és molt probable que posteriorment l'administració passara a ser exclusivament municipal; així ho assegura P. Madoz quan diu: *un antiguo hospital, titulado de San Martín Obispo, cuya dirección y administración está a cargo del ayunt. por costumbre inmemorial* (MADOZ: 158). També en un inventari de bens de l'ajuntament de Teulada de l'any 1900 s'assegura que l'hospital és municipal: *Inventario de fincas urbanas y rústicas: 4. Otra idem [casa] en la calle Abajo número veinte y ocho*

¹⁰ APCPV: *Testament de Bernat Llobell*, sig. 11801.

¹¹ AJPT, *Registre Civil*, any 1873, pg. 74 rº.

¹² APCPV: PJP, (any 1745): 7137, 17 rº.

¹³ Sobre aquestes visites d'amortització i sobre l'hospital de sant Martí de Teulada vaig publicar l'any 1979 unes notes al programa de Festes de Sant Vicent de Teulada d'aquell any.

¹⁴ ARV, *Bailia*, *Letra A*, exp. 2870, pg. 1rº

*destinada a Hospital municipal*¹⁵. Fitant amb aquesta casa se'n cita una altra destinada a escola de xiquetes, també de l'ajuntament, que possiblement formaria part de tot l'edifici de l'Hospital, ja que amb anterioritat no existia escola de xiquetes.

Els usuaris de l'Hospital

Com ocorria a la resta d'hospitals de l'època, els usuaris d'aquest centre eren tant la gent pobra de Teulada com els transeünts o pelegrins que en el seu pas per la vila necessitaven d'ajuda i atenció. Alguns d'ells morien en el mateix hospital des d'on eren traslladats a la parròquia i soterrats en el fossar o vas de les Ànimes, atesa la seua manca de capacitat econòmica per tenir un funeral dels considerats « normals » per a la gent de l'època; eren soterrats per *amore Dei*. Hi ha molts exemples en els *Quinque Libri* de la parròquia de Santa Caterina:

1633: «Joan Oller, fill de Matheu Oller y Elizabet Joan Malonda morí ab tots los sacraments en lo ospital abministrats per mi susdit retor. Fon soterrat a 1 de juliol ¹⁶».

1667: «A 11 de febrer morí mestre Jaume Riquer de la parròquia de Antilla, Reyne de Lemosí. Morí en lo ospital ¹⁷».

1685: «A vint-i-quatre de juny de mil sis-cents güitanta-sinc morí en lo Hospital Jusep Salvà, licenciado, pobre de nació català, natural de la vila de la Tallada. Rebé tots los sacraments, no feu testament per no tenir de què. Fonch enterrat per amor de Déu en lo vas de les Ànimes ¹⁸».

Plafó ceràmic en record de l'Hospital de Sant Martí (1998)

¹⁵ AHDPA GE-14338/1 Exp. 00/44.

¹⁶ APSCT. *Quinque Libri*, vol I, pg. 345 r°.

¹⁷ APSCT: *Quinque Libri*, vol 1, pg. 38 v°.

¹⁸ APSCT, *Quinque Libri*, vol II, pg. 306.

Antigues "cases dels mestres", on estava ubicat l'Hospital de sant Martí (foto anys '70).

1699: « A tretze de giner de mil sis-sents noranta-nou morí en lo Hospital Manuel Morales, pobre, portugués de nació. Fonch enterrat per amor de Déu en lo fossar ¹⁹ ».

Les rendes de l'Hospital

Malgrat no disposar d'un llibre de l'administració, disposem d'algunes notícies sobre les rendes que tenia per al seu funcionament. En els ja esmentats expedients d'amortització i segell, produïts al segle XVIII, podem seguir algunes de les rendes de què es valia la institució per al seu manteniment. Normalment es tractava de censals carregats sobre certes propietats que l'hospital posseïa per donació testamentària de veïns de Teulada; així a 1764 tenim els següents censos:

– 100 lliures, cens corresponent a un terreny en terme de Calp, partida del Pla del Pou i carregat en 1563

¹⁹ APSCT: Quinque Libri, vol. II, pg. 360 r°.

– 20 lliures sobre un tros de terra partida dels Quartons, al terme de Teulada, carregat l'any 1673.

– 10 lliures, cens adquirit a 1677, sobre terres a la partida del Pla de Teulada.

– 20 lliures, sobre un tros de terra a la partida del Pla de Teulada. Fou adquirit l'any 1729

– 50 lliures adquirit l'any 1731, carregat sobre un tros de terra a la partida de Benimarco que va donar el rector Romualdo Buigues.

Aquestos i altres censals del document citat²⁰ ens mostren algunes – no massa abundoses – fonts de finançament de l'hospital. A més, sabem de moltes donacions de veïns i veïnes de Teulada que en els seus testaments deixaven certes quantitats en diners per al manteniment de l'hospital; també altres benefactors feien donació de llençols, màrfeques o matalafs que expressament donaven per a la institució. Ja ho hem vist en la primera donació de 10 lliures a l'any 1555; posteriorment, se'n registren moltes més al « Llibre de Defuncions » dels *Quinque Libri* de la Parròquia de Santa Caterina, on a les actes de defunció s'anoten clàusules testamentàries en aquest sentit. Un exemple de donació per a l'Hospital és el que va fer el rector de la parròquia de Santa Caterina a 1806, el Dr. Juan Martínez, el qual deixà una quantitat de 10 lliures « al Hospital de Teulada²¹ », entre moltes altres donacions per a pobres i ermites de Teulada i altres institucions.

Sobre la situació econòmica dels hospitals de la província d'Alacant, P. Madoz ens presentava a mitjan segle XIX una situació realment deplorable: *De las casas de caridad, hospitales y de maternidad que aparecen [16 poblacions de la provincia d'Alacant] (...)* [els d'Alacant, Alcoi, Elx i Oriola] *son los únicos que tienen rentas bastantes (...) para prestar algún beneficio a la humanidad doliente, al anciano y al huérfano. Los demás resultan puramente nominales, pues los ingresos que se les suponen son insignificantes, y no pocos de ellos, de los incobrables...* (MADOZ, 1850: 76). El de Teulada es trobava entre aquestos últims; sobre els seus ingressos ens diu: *el total de sus ingresos es de 96 rs. 13 mrs., producto de varios censos , que se invierte en la manutención de enfermos* (MADOZ: 158).

No disposem de més dades sobre l'evolució econòmica de l'Hospital. Suposem que amb la desamortització del mateix P. Madoz de 1855 es degué donar la punyalada de gràcia a aquesta institució, ja ferida de mort pels baixos ingressos i les dificultats per al seu funcionament (creiem que la partició de l'edifici per a la creació de l'escola de xiquetes tenia aquest motiu).

L'antic hospital de Sant Martí i la casa amb el qual fitava es convertiren a principis del segle XX – sense que puguem precisar l'any – en cases-habitatges per a dos mestres del poble, destinació que durà fins a principis dels anys 70 de segle XX. A la segona planta hi hagué una escola per a xiquetes que durà fins 1953, any en què foren inaugurades les noves escoles estatals.

²⁰ ARV. Bailia, Letra A, exp. 2870, pgs. 3-4, 8-9.

²¹ APSCT: *Quinque Libri*, vol. 16, pgs. 141 vº - 142 rº.

Posteriorment, als 80, s'hi construí un nou edifici que serví per a dependències de l'Ajuntament, assistència sanitària i últimament per a escola i conservatori de música de Teulada.

De l'hospital de Sant Martí a l'*Hospitalet*

Si bé a primeries del segle xx encara consta l'existència de l'hospital de Sant Martí (com hem vist a la cita de 1900) el seu funcionament no deuria estar a ple rendiment, ja que a finals del segle XIX hi ha una altra fundació hospitalària que acabaria per substituir a la primitiva.

El dia 22 de maig de 1894 moria a Teulada Maria Josefa Oliver Ferrer. Aquesta veïna i la seua germana Maria Teresa, morta poc anys abans, deixaren en testament una casa i part del seu patrimoni per tal que es fundara un hospital per a pobres. En les clàusules quarta i cinquena del testament s'especifica:

Cuarto: Declara que en la calle de San Antonio del poblado de Teulada posee una casa que adquirió por compra de Francisco Escortell Aparisi; cuya casa la ha constituido como albergue de pobres enfermos y quiere que después de su muerte y la de su hermana Maria Teresa se encargue de ella el cura que fuere de Teulada, para que la cuide, gobierne y administre, prohibiendo la intervención de ninguna otra persona ni autoridad; y que anualmente entreguen sus herederos a dicho Señor cuatrocientas pesetas para que las invierta en favor de los pobres que en ella ingresen y en dicha casa; cuya existencia y pensión anual durará noventa y nueve años, o sea todo el tiempo que la ley permita; después de dicho plazo pasará este edificio a los herederos y sucesores, a quienes aconseja por caridad que sigan prestando este obsequio a los hijos pobres de dicho pueblo.

Quinto: Manda que a la muerte de la testadora y de su hermana Maria Teresa, se entregue a dicha casa Asilo la ropa blanca que se hallare en la casa morada de la testadora colocada en un cofre cuya cubierta lleva este título "ropa para el Hospital", así como todos los muebles, camas, jergones, colchones y demás objetos de poco valor y que sean útiles para aquel edificio a juicio de sus albaceas... (LLOPIS, 1980: sf.)²².

Aquesta institució, dita hospitalet pels veïns per les reduïdes dimensions de l'edifici, ha estat en funcionament fins als 60-70 del segle XX. Pel que es diu a les clàusules testamentàries, la voluntat de les fundadores era que l'hospital servira sols per als pobres de Teulada; en cap moment, es parla de transeünts i gent necessitada d'altres llocs de pas per la vila. També en l'informe del Dr. Pitarch que veiem a continuació es diu que el seu ús és exclusiu per als veïns pobres del poble.

A l'any 1923, el doctor José Pitarch en el seu informe sanitari sobre Teulada, ens descriu aquest hospital de la següent manera:

²² A l'arxiu Parroquial de Santa Caterina de Teulada no consten les clàusules d'aquest testament, que estan reproduïdes per V. Llopis a l'article citat. Sí consta que l'esmentat testament es va redactar el dia 23 de desembre de 1892 davant el notari de Benissa Dionisio Hernández (APSCT, *Quinque Libri*, vol 32, pg 47 v°).

Hospitales

El llamado “Hospital” de esta villa es de fundación particular y está establecido en una casa de la calle de Sn. Antonio, constando de dos pequeñas salas, habiendo en una dos camas y una en la otra, destinada exclusivamente para los pobres enfermos de esta población. Los beneficios que reciben los enfermos de este hospital son los de su manutención, medicamentos y estancia, pues la asistencia médica la prestan voluntariamente los médicos de la Beneficencia municipal y respecto al arsenal higiénico y terapéutico se carece por completo de ello. Este nosocomio está dotado con el haber anual de cuatrocientas pesetas, que administra el cura párroco de la villa.

Durant tot aquest temps era l'únic lloc d'acolliment per a pobres del poble en cas d'«extrema necessitat». A finals dels 90, havent-se acomplert els 99 anys des de la seua fundació, i en no ser viable el seu funcionament com a lloc per a acollir els malalts, pobres o necessitats del poble, la casa dita «hospitalet» passà a propietat dels hereus de les germanes Oliver. En record de les fundadores d'aquest centre, el carrer on estava aquest establiment fa ja anys que porta el nom de les «Germanes Oliver». L'edifici encara està en peu, però totalment abandonat i sense condicions per a ser habitat o tenir alguna utilitat.

L'Hospitalet, hui abandonat (2010).

El final del recorregut: la residència “Ana Maria Espinós Llopis”

Sobre un solar que havia deixat en testament la veïna de Teulada Ana Maria Espinós Llopis als anys 80 del segle XX per tal que es fundara una residència per a persones de la tercera edat, en els primers anys del segle XXI s’ha construït una gran i moderna edificació amb els avanços que exigeixen els temps actuals: atenció mèdica, instal·lacions de tot tipus, residència de dia.... Tota una sèrie de serveis que no està disponible per a qualsevol ciutadà. Ara els centres residencials ja no són per a acollir els més necessitats o pelegrins, ans al contrari, sols les persones amb alt nivell adquisitiu podran tenir accés a institucions com aquesta: de fundació pública però de gestió privada.

És l’últim capítol als nostres dies d’una història que començà a mitjan segle XVI amb una fundació destinada a persones necessitades i transeïnts, de pas per la vila, i que, després d’una segona fundació a finals del segle XX amb idèntiques finalitats caritatives, ha desembocat en una institució, que, tot i que la seua fundadora potser desitjava que fóra com les dels seus predecessors, els temps l’han trastocat per complet.

Centre Residencial “Ana M.ª Espinós Llopis”. Vista general (2010)

Bibliografia

- CARDONA IVARS, JOAN JOSEP (2002): *Història de la parròquia de Benissa*. Benissa..
- CARDONA IVARS, JOAN JOSEP (2006) : *Del bressol al fossar*; Benissa.
- CHABÀS, ROQUE (1886): Revista *El Archivo*, I.
- CISCAR PALLARÉS, E.- GARCIA CÁRCEL, R. (1974). *Moros i agermanats*, València.
- COSTA, PASQUAL- BALLESTER, TERESA – GARCIA, PEPA (2009): *Pedreguer, memòria d’un poble*. Pedreguer.
- CRUAÑES, GODOFREDO (1925): “Efemérides històriques de la villa de Jábea”, dins *Xàbiga*, núm. 1, pgs. 13-88, Xàbia , 1986.
- ESPINALT Y GARCÍA, BERNARDO (1786): *Atlante Español. Descripción*

- General Geográfica, Cronológica e Histórica de España, por Reynos, y Provincias: de sus Ciudades, Villas y Lugares más famosos, de su Población, Ríos, Montes, adornado de estampas finas.* Vol. VIII, Imprenta de Hilario Santos Alonso, Madrid
- ESPINÓS QUERO, ANTONI i POLO VILLASEÑOR, FERNANDO (1985): *Xàbia. Anotaciones históricas de una villa mediterránea.* Xàbia..
- GALLENTE MARCO, MERCEDES (1996): “Historia e historia de los hospitales”, *Revista d’Història Medieval*, núm.7, València, pp. 179-191.
- GINER GUERRI, SEVERINO (1995): *Historia de Murla.* Alacant..
- GINER, JOAN (2010): “Arreplega de toponímia del terme de Gata (la Marina Alta)”, dins *XXXIV Col·loqui General de la Societat d’Onomàstica – VIII Col·loqui d’Onomàstica Valenciana.* pp. 272-306, València.
- GIRÓN IRUESTE, F. : “Los hospitales islámicos”, dins de *Historia de los Hospitales, s. a.*
- GONZÁLEZ DE PABLO, A.: “Precedentes hospitalarios en la Antigüedad”, dins de *Historia de los Hospitales, s. a.*
- IVARs CERVERA, JOAN (1979): “L’antic hospital de Sant Martí”, *Revista de Festes de Sant Vicent.* Teulada.
- IVARs CERVERA, JOAN (1983): “Baronia de Calp”, dins de *III Premis “25 d’abril”.* Benissa. Benissa.
- IVARs CERVERA, JOAN-IVARs, PÉREZ, JOSEP (1988): “La vila de Teulada: procés de fortiicació i estructura urbana”, dins d’*Aguaits* núm. 1.
- LAPEYRE, HENRI (1959): *Geografía de la España morisca.* (1986[1a edició de 1959]). Institució Alfons el Magnànim, València,
- LLOPIS BERTOMEU, VICENTE (1980): “Los curas párrocos de Teulada desde principios del siglo XVII hasta la fecha (continuación)”, dins de *Revista de Festes Patronals,* Teulada.
- MADOZ, PASCUAL (1850): *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar (1845-1850).* Edició facsímil relatiu a les províncies d’Alacant, Castelló i València. Institució Alfons el Magnànim, 1982.
- MARTÍNEZ RONDÁN, JOSEP (1981): *L’Hospital de Pego. Apunts per a la seua història.* Pego.
- OLASO SENDRA, VICENT (1998) : *L’Hospital de Sant Marc de Gandia, una institució per a pobres malalts (segles XIII-XX).* CEIC, Alfons el Vell. Gandia.
- PASTOR PASTOR, PEDRO (1997): *Calp, ayer y hoy.* Calp.
- PATERNINA BONO, Mª JOSÉ (1989): “Relación de los moros y cristianos sujetos al impuesto del morabatí en “lo loch de Ondara” de 1404”, *Revista Shark-al-Andalus* núm.. 6, pp. 119-127..
- PITARCH JARQUE, JOSÉ (1924): *Memoria. Estudio topográfico sanitario de la Villa de Teulada, por José Pitarch Jarque, Doctor en Medicina.* Edició, introducció i transcripció de Joan Ivars Cervera. Teulada, 2003.

- RICHART GOMÀ, JAUME (2001): “Ondara i el seu castell: 1372-1407”.
 Revista *Aguaitis*, núm. 18, pp. 97-103.
- RUBIO VELA, AGUSTÍN (1981): “Una fundación burguesa en la Valencia medieval: El hospital de En Clapers (1311)”, dins de *Dynamis. Acta Hispanica ad Medicinae Scientiarumque Historiam Illustrandam*, núm. 1, Barcelona, pp. 17-49.
- RUBIO VELA, AGUSTÍN (1992): veu hospital, al *Diccionario histórico de la Comunitat Valenciana*, vol. II, València..
- TERÉS TOMÀS, Mª ROSA (2002): *Assistència i hospitalitat a l'edat mitjana. L'arquitectura dels hospitals catalans: del gòtic al primer renaixement*. Tesis doctoral. Universitat de Barcelona. Facultat de Geografia i Història. Barcelona.

Sigles utilitzades

- ACA: Arxiu de la Corona d'Aragó. Barcelona
 AGS Arxiu General de Simancas
 AHPDA: Arxiu Històric Provincial de la Diputació d'Alacant
 AJPT: Arxiu del Jutjat de Pau de Teulada
 AMD: Arxiu Municipal de Dénia
 APCPV: Arxiu de Protocols del Col·legi del Patriarca de València
 APSCT: Arxiu de la Parròquia Santa Caterina de Teulada
 ARV: Arxiu del Regne de València